

Prof.dr Nihad Kapetanović* Asist. Slobodan Pandžić**

ODREĐIVANJE VISINSKIH RAZLIKA TEODOLITOM POMOĆU BAZE NA VERTIKALNOJ LETVI

O. UVOD

U [2] razmotren je način određivanja dužina i visinskih razlika pomoću baze na vertikalnoj letvi. U tom je radu izvršeno i upoređenje tačnosti ovog načina sa tačnosti koja se postiže mjerenjem Reichenbachovim daljinomjerom za dužine. U ovom radu se vrši upoređenje tačnosti oba načina za visinske razlike.

1. UPOREĐENJE TAČNOSTI VISINSKIH RAZLIKA ODREĐENIH POMOĆU BAZE NA VERTIKALNOJ LETVI I REICHENBACHOVIM DALJINOMJEROM

1.1. Srednja greška visinske razlike sračunata pomoću baze na vertikalnoj letvi

Ako u jedn.(7) u [2] veličine i i G smatramo izmjerenim apsolutno tačno, biće srednja greška M_H visinske razlike ΔH

$$M_H = \sqrt{\left(\frac{\partial \Delta H}{\partial L}\right)^2 m^2 L + \left(\frac{\partial \Delta H}{\partial \alpha_1}\right)^2 m^2 \alpha_1 + \left(\frac{\partial \Delta H}{\partial \alpha_2}\right)^2 m^2 \alpha_2} \quad (1)$$

Pošto je

$$\begin{aligned} \frac{\partial \Delta H}{\partial L} &= \frac{\operatorname{tg} \alpha_1}{\operatorname{tg} \alpha_2 - \operatorname{tg} \alpha_1} = \frac{s \operatorname{tg} \alpha_1}{L} \\ \frac{\partial \Delta H}{\partial \alpha_1} &= \frac{\operatorname{tg} \alpha_2 - \operatorname{tg} \alpha_1}{(\operatorname{tg} \alpha_2 - \operatorname{tg} \alpha_1)^2 \cos^2 \alpha_1} L + \frac{L \operatorname{tg} \alpha_1}{(\operatorname{tg} \alpha_2 - \operatorname{tg} \alpha_1)^2 \cos^2 \alpha_1} \frac{1}{L} = \\ &= \frac{s}{\cos^2 \alpha_1} + \frac{s^2 \operatorname{tg} \alpha_1}{L \cos^2 \alpha_1} \\ \frac{\partial \Delta H}{\partial \alpha_2} &= \frac{-L \operatorname{tg} \alpha_1}{(\operatorname{tg} \alpha_2 - \operatorname{tg} \alpha_1)^2 \cos^2 \alpha_2} = \frac{-s^2 \operatorname{tg} \alpha_1}{L \cos^2 \alpha_2} \end{aligned} \quad (2)$$

* Građevinski fakultet Sarajevo

** Građevinski fakultet Sarajevo

i $m\alpha_1 = m\alpha_2 = m\alpha$ dobićemo, nakon uvrštenja jedn.(2) u jedn.(1) uz uvažavanje jedn. (17) iz [2] i $L' - L$ (vidi sl.4a u [2]), formulu za srednju grešku visinske razlike određene pomoću baze na vertikalnoj letvi

$$M_H = \sqrt{\frac{2s^2 \operatorname{tg}^2 \alpha_1}{L^2} (0,0002 \frac{s}{u} + 0,03 t)^2 + \frac{s^2 \delta^2 \operatorname{tg}^2 \alpha_1}{4} (\delta^2 + 2 \operatorname{tg}^2 \alpha_2) + \left(\left(\frac{s}{\cos^2 \alpha_1} + \frac{s^2 \operatorname{tg} \alpha_1}{L \cos^2 \alpha_1} \right)^2 + \left(\frac{-s^2 \operatorname{tg} \alpha_1}{L \cos^2 \alpha_2} \right)^2 \right) m^2 \alpha} \quad (3)$$

1.2. Srednja greška visinske razlike određene Reichenbachovim daljinomjerom

Izraz za srednju grešku m_H visinske razlike određene Reichenbachovim daljinomjerom glasi s obzirom na jedn.(9a) iz [2]

$$M_H = \sqrt{\left(\frac{\partial \Delta H}{\partial l} \right)^2 m_l^2 + \left(\frac{\partial \Delta H}{\partial \alpha} \right)^2 m_\alpha^2 + \left(\frac{\partial \Delta H}{\partial K} \right)^2 m_K^2} \quad (4)$$

Pošto je

$$\begin{aligned} \frac{\partial \Delta H}{\partial l} &= \frac{1}{2} K \sin 2\alpha = \frac{\Delta H}{l} ; & \frac{\partial \Delta H}{\partial \alpha} &= K l \cos 2\alpha ; \\ \frac{\partial \Delta H}{\partial K} &= \frac{1}{2} l \sin 2\alpha = \frac{\Delta H}{K} \end{aligned} \quad (5)$$

Ako (5) uvrstimo u (4) s obzirom na jedn.(25) iz [2] i $l' = 1$ (vidi sl. 4b u [2]), biće srednja greška visinske razlike određene Reichenbachovim daljinomjerom.

$$m_H = \sqrt{2 \left(\frac{\Delta H}{l} \right)^2 (0,0002 \frac{s}{u} + 0,03 t)^2 + \frac{\Delta H^2 \delta^2}{4} (\delta^2 + 2 \operatorname{tg}^2 (\alpha + \frac{\gamma}{2})) + K^2 l^2 \cos^2 2\alpha m_\alpha^2 + \left(\frac{\Delta H}{K} \right)^2 m_K^2} \quad (6)$$

1.3. Upoređenje srednjih grešaka visinskih razlika određenih pomoću baze na vertikalnoj letvi i Reichenbachovim daljinomjerom

Da bismo uporedili srednje greške visinskih razlika određenih pomoću baze na vertikalnoj letvi sa onima određenim Reichenbachovim daljinomjerom, sračunati su najprije za različite dužine i pojedine nagibe terena, tj. za date veličine s i α odgovarajući uglovi α_1 i α_2 po formulama (27) i (28) u [2], a zatim srednje greške M_H visinskih razlika određenih pomoću baze na vertikalnoj letvi po formuli (3) i srednje greške m_H visinskih razlika određenih Reichenbachovim daljinomjerom po

I A B E L A I

Srednja greška mjerenog ugla $\alpha \approx \pm 3''$

Gornji broj predstavlja srednju grešku Mh (u metrima) visinske razlike određene pomoću baze na vertikalnoj letvi,

Srednji broj predstavlja srednju grešku mh (u metrima) visinske razlike određene Reichenbachovim daljinomjerom,

Donji broj predstavlja odnos mh/Mh .

α	10m	20m	50m	100m	150m	200m	250m	300m	α	10m	20m	50m	100m	150m	200m	250m	300m
0°	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0°	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00
0°	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0°	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00
	0.12	0.42	1.07	1.20	1.23	1.24	1.25	1.25		0.12	0.42	1.07	1.20	1.23	1.24	1.25	1.25
2°	0.00	0.00	0.00	0.00	0.01	0.01	0.02	0.03	-2°	0.00	0.00	0.00	0.00	0.01	0.01	0.02	0.03
2°	0.00	0.00	0.00	0.01	0.01	0.01	0.01	0.02	-2°	0.00	0.00	0.00	0.01	0.01	0.01	0.01	0.02
	2.00	6.48	3.07	2.02	1.36	1.02	0.87	0.68		1.37	2.97	3.48	2.01	1.38	1.04	0.83	0.67
5°	0.00	0.00	0.00	0.01	0.02	0.03	0.05	0.07	-5°	0.00	0.00	0.00	0.01	0.02	0.03	0.05	0.07
5°	0.00	0.01	0.01	0.02	0.02	0.03	0.04	0.05	-5°	0.00	0.01	0.01	0.02	0.02	0.03	0.04	0.04
	18.15	6.27	2.96	1.84	1.31	1.01	0.82	0.68		3.53	3.61	3.57	1.93	1.33	1.02	0.87	0.68
10°	0.00	0.00	0.01	0.03	0.05	0.07	0.10	0.14	-10°	0.00	0.00	0.01	0.02	0.04	0.07	0.10	0.14
10°	0.01	0.01	0.02	0.04	0.05	0.07	0.09	0.10	-10°	0.01	0.01	0.02	0.04	0.05	0.07	0.09	0.10
	5.35	2.81	1.91	1.40	1.19	0.99	0.83	0.72		14.43	5.11	2.27	1.56	1.22	0.99	0.83	0.71
15°	0.00	0.01	0.02	0.05	0.09	0.13	0.18	0.25	-15°	0.00	0.01	0.02	0.05	0.08	0.13	0.18	0.24
15°	0.01	0.02	0.04	0.07	0.10	0.12	0.15	0.18	-15°	0.01	0.02	0.04	0.06	0.09	0.12	0.15	0.18
	2.96	1.94	1.48	1.26	1.10	0.97	0.85	0.75		8.49	2.83	1.67	1.31	1.12	0.97	0.84	0.74
20°	0.01	0.02	0.04	0.07	0.15	0.21	0.29	0.38	-20°	0.00	0.01	0.04	0.07	0.14	0.21	0.29	0.38
20°	0.02	0.03	0.06	0.10	0.15	0.20	0.25	0.30	-20°	0.02	0.03	0.05	0.10	0.15	0.20	0.24	0.29
	2.12	1.53	1.26	1.14	1.05	0.95	0.86	0.78		4.06	2.81	1.38	1.18	1.05	0.95	0.86	0.77
25°	0.02	0.03	0.07	0.14	0.23	0.32	0.44	0.57	-25°	0.01	0.02	0.07	0.14	0.22	0.32	0.43	0.56
25°	0.03	0.04	0.09	0.16	0.23	0.31	0.38	0.46	-25°	0.02	0.04	0.08	0.15	0.23	0.30	0.37	0.45
	1.66	1.30	1.15	1.08	1.01	0.94	0.87	0.81		2.66	1.60	1.22	1.10	1.02	0.94	0.87	0.80
30°	0.02	0.04	0.11	0.22	0.34	0.48	0.63	0.81	-30°	0.02	0.04	0.10	0.21	0.33	0.47	0.63	0.81
30°	0.03	0.05	0.12	0.23	0.34	0.45	0.56	0.67	-30°	0.03	0.05	0.11	0.22	0.33	0.44	0.55	0.66
	1.38	1.17	1.08	1.04	0.99	0.94	0.88	0.82		1.99	1.37	1.14	1.05	0.99	0.93	0.87	0.81

TABELA 2

Srednja greška mjerenog ugla $\alpha \pm 5''$ Gornji broj predstavlja srednju grešku Mh (u metrima) visinske razlike određene pomoću baze na vertikalnoj letvi,Srednji broj predstavlja srednju grešku mh (u metrima) visinske razlike određene Reichenbachovim daljinomjerom,Donji broj predstavlja odnos mh/Mh .

$\alpha \pm$	10m	20m	50m	100m	150m	200m	250m	300m	$\alpha \pm$	10m	20m	50m	100m	150m	200m	250m	300m
0°	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.01	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.01
	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.01	0.01	0.19	0.65	1.22	1.29	1.30	1.30	1.30	1.30	1.31
1°	0.00	0.00	0.00	0.01	0.01	0.02	0.03	0.04	0.00	0.00	0.00	0.00	0.01	0.02	0.03	0.04	0.04
	0.00	0.00	0.00	0.01	0.01	0.01	0.02	0.02	1.98	4.76	2.55	1.36	0.92	0.70	0.56	0.47	
2°	0.00	0.00	0.00	0.01	0.03	0.05	0.07	0.10	0.00	0.00	0.00	0.01	0.02	0.04	0.07	0.10	0.10
	0.00	0.00	0.00	0.01	0.02	0.03	0.04	0.05	14.83	5.58	2.44	1.35	0.92	0.69	0.55	0.46	
3°	0.00	0.00	0.01	0.03	0.06	0.10	0.15	0.21	0.00	0.00	0.01	0.03	0.06	0.10	0.15	0.21	0.21
	0.01	0.01	0.02	0.04	0.05	0.07	0.09	0.10	5.30	2.77	1.78	1.23	0.91	0.72	0.59	0.49	
4°	0.00	0.01	0.03	0.06	0.10	0.17	0.25	0.34	0.00	0.01	0.02	0.06	0.10	0.16	0.24	0.34	0.34
	0.01	0.02	0.04	0.07	0.10	0.12	0.15	0.18	2.95	1.93	1.42	1.12	0.91	0.75	0.63	0.54	
5°	0.01	0.02	0.04	0.10	0.17	0.26	0.37	0.51	0.01	0.02	0.04	0.09	0.16	0.26	0.37	0.51	0.51
	0.02	0.03	0.06	0.10	0.15	0.20	0.25	0.30	2.12	1.53	1.23	1.05	0.90	0.77	0.67	0.58	
6°	0.02	0.03	0.07	0.15	0.26	0.39	0.54	0.73	0.02	0.03	0.04	0.08	0.15	0.23	0.30	0.37	0.45
	0.03	0.04	0.08	0.16	0.23	0.31	0.38	0.46	1.66	1.30	1.13	1.01	0.90	0.79	0.70	0.62	
7°	0.02	0.04	0.11	0.23	0.39	0.56	0.77	1.03	0.02	0.04	0.10	0.22	0.37	0.55	0.76	1.02	1.02
	0.03	0.05	0.12	0.23	0.34	0.45	0.56	0.67	1.38	1.16	1.07	0.99	0.90	0.81	0.72	0.65	

TABELA 3

Srednja greška nješenog ugla $\alpha = 110''$

Gornji broj predstavlja srednju grešku Mh (u metrima) visinske razlike određene pomoću baze na vertikalnoj letvi;

Srednji broj predstavlja srednju grešku mh (u metrima) visinske razlike određene Reichenbachovim daljinomjerom,

Donji broj predstavlja odnos mh/Mh .

α	10m	20m	50m	100m	150m	200m	250m	300m
0°	0.00	0.00	0.00	0.00	0.01	0.01	0.01	0.01
0°	0.00	0.00	0.00	0.00	0.01	0.01	0.01	0.01
	0.37	0.99	1.31	1.33	1.33	1.33	1.33	1.33
2°	0.00	0.00	0.00	0.01	0.02	0.04	0.05	0.08
2°	0.00	0.00	0.00	0.01	0.01	0.02	0.02	0.02
	1.91	2.91	1.47	0.82	0.57	0.43	0.35	0.29
5°	0.00	0.00	0.01	0.02	0.05	0.09	0.13	0.19
5°	0.00	0.01	0.01	0.02	0.02	0.03	0.04	0.05
	9.30	3.99	1.57	0.78	0.51	0.38	0.30	0.25
10°	0.00	0.00	0.02	0.05	0.10	0.18	0.27	0.39
10°	0.01	0.01	0.02	0.04	0.05	0.07	0.09	0.10
	5.00	2.50	1.40	0.78	0.53	0.40	0.32	0.27
15°	0.00	0.01	0.03	0.08	0.17	0.28	0.43	0.62
15°	0.01	0.02	0.04	0.07	0.10	0.13	0.15	0.18
	2.93	1.87	1.23	0.80	0.57	0.44	0.36	0.30
20°	0.01	0.02	0.05	0.13	0.25	0.42	0.64	0.98
20°	0.02	0.03	0.06	0.10	0.15	0.20	0.25	0.30
	2.11	1.50	1.12	0.81	0.61	0.46	0.39	0.33
25°	0.02	0.03	0.08	0.19	0.36	0.59	0.89	1.25
25°	0.03	0.04	0.08	0.16	0.23	0.31	0.38	0.46
	1.66	1.20	1.05	0.81	0.64	0.51	0.43	0.36
30°	0.02	0.04	0.12	0.28	0.51	0.83	1.23	1.72
30°	0.03	0.05	0.12	0.23	0.34	0.45	0.56	0.67
	1.38	1.15	1.00	0.82	0.66	0.54	0.45	0.39

α	10m	20m	50m	100m	150m	200m	250m	300m
0°	0.00	0.00	0.00	0.00	0.01	0.01	0.01	0.01
0°	0.00	0.00	0.00	0.00	0.01	0.01	0.01	0.01
	0.37	0.99	1.31	1.33	1.33	1.33	1.33	1.33
2°	0.00	0.00	0.00	0.01	0.02	0.03	0.05	0.07
-2°	0.00	0.00	0.00	0.01	0.01	0.02	0.02	0.02
	1.37	2.46	1.90	1.01	0.66	0.49	0.38	0.32
5°	0.00	0.00	0.01	0.02	0.05	0.08	0.13	0.19
-5°	0.00	0.01	0.01	0.02	0.02	0.03	0.04	0.05
	3.44	5.51	1.91	0.85	0.54	0.40	0.31	0.26
10°	0.00	0.00	0.01	0.05	0.10	0.17	0.27	0.39
-10°	0.01	0.01	0.02	0.04	0.05	0.07	0.09	0.10
	12.13	4.35	1.61	0.82	0.55	0.41	0.32	0.27
15°	0.00	0.01	0.03	0.08	0.16	0.28	0.43	0.61
-15°	0.01	0.02	0.04	0.05	0.09	0.12	0.15	0.18
	8.03	2.68	1.36	0.82	0.58	0.44	0.35	0.30
20°	0.00	0.01	0.05	0.12	0.24	0.41	0.63	0.89
-20°	0.02	0.03	0.05	0.10	0.15	0.20	0.24	0.29
	4.31	1.55	1.21	0.82	0.61	0.48	0.39	0.33
25°	0.01	0.02	0.07	0.18	0.35	0.57	0.88	1.24
-25°	0.02	0.04	0.08	0.15	0.23	0.30	0.37	0.45
	2.64	1.57	1.11	0.83	0.64	0.51	0.42	0.36
30°	0.02	0.04	0.11	0.27	0.50	0.82	1.22	1.71
-30°	0.03	0.05	0.11	0.22	0.33	0.44	0.55	0.66
	1.98	1.35	1.05	0.83	0.66	0.54	0.45	0.38

formuli (6). Pri tome je uzeto:

- veličina baze na vertikalnoj letvi $L = 3$ m,
- odsječak na letvi kod Reichenbachovog daljinomjera promjenljiv u zavisnosti od vertikalnog ugla,
- uvećanje dubina $u = 25$ x,
- najmanji podiok na letvi $t = 0,01$ m,
- odstupanje letve od vertikalnog položaja $\delta^\circ = 0,5$, što znači $\delta = 0,5/\delta^\circ$ (letva se u vertikalni položaj dovodi pomoću kružne libele),
- visinska razlika $\Delta H = -s \operatorname{tg} \alpha$,
- multiplikaciona konstanta $K = 100$, srednja gdreška $m_K = \pm 0,1$, dok je srednja greška vertikalnog ugla varirana. Tako su u tabeli 1 prikazane vrijednosti M_H i $m_H m_{\alpha''} = \pm 3''$, u tabeli 2 za $m_{\alpha''} = \pm 5''$, a u tabeli 3 za $m_{\alpha''} = \pm 10''$. Takođe su prikazani i odgovarajući odnosi m_H/M_H .

Iz Tabele 1 zaključujemo da uz visoku tačnost mjerenja vertikalnih uglova ($m_{\alpha''} = \pm 3''$) određivanje visinskih razlika pomoću baze na vertikalnoj letvi ima prednost u odnosu na određivanje Reichenbachovim daljinomjerom za strane do 200 m ukoliko se radi o ravnom ili blago nagnutom terenu, dok se za strmiji teren ta granica postepeno smanjuje, da bi se za vrlo strme terene (nagiba 25° - 30°) spustila na oko 150 metara.

Ako je vertikalni ugao mjeran sa nešto većom srednjom greškom ($m_{\alpha''} = \pm 5''$ -Tabela 2) granica prednosti se smanjuje na nešto više od 100 metara za horizontalan i blago nagnut teren, odnosno na oko 100 metara za vrlo strm teren (nagiba 25° - 30°).

Najzad, za vertikalne uglove mjerene sa srednjom greškom od $\pm 10''$ (Tabela 3) ta se granica spušta na oko 80 metara za ravan i blago nagnut teren, odnosno na oko 50 metara za vrlo strm teren.

Praktična mjerenja i upoređenja sa mjerenjima izvršenim Reichenbachovim daljinomjerom, koja je u okviru svoga diplomskog rada obavio u proljeće 1989. godine Ferid Durmišević potvrdila su ove teoretske pretpostavke.

Upoređujući Tabele 1, 2, 3 iz reda [2], koje se odnose na dužine, sa odgovarajućim tabelama iz ovog rada, koje se odnose na visinske razlike, dolazimo do zaključka da se granice u kojima opisana metoda ima prednost u odnosu na Reichenbachovu praktično podudaraju za dužine i visinske razlike. Ovo je od važnosti s obzirom da se u slučaju polarnog snimanja dužine i visinske razlike određuju uporedo.

2. ZAKLJUČAK

Na osnovu ovog i rada [2] možemo izvesti jedinstveni zaključak: Ako je obezbijedena dovoljno visoka tačnost mjerenja vertikalnih uglova, onda se opisanim načinom mjerenja - teodolitom pomoću baze na vertikalnoj letvi - dužine i visinske razlike određuju tačnije nego Reichenbachovim daljinomjerom. Stepenn povećanja tačnosti poklapa se za dužine i visinske razlike, a prvenstveno zavisi od dužine i utoliko je veći ukoliko su strane kraće, a zatim i od nagiba terena i veći je ukoliko je teren ravniji.

Korištenjem baze duže od tri metra postigla bi se još veća tačnost, ali je takva baza tehnički teško ostvarljiva.

S obzirom da je u naseljima poligonska mreža u pravilu dosta gusta, što znači da su dužine od pola do detaljnih tačaka relativno kratke i nevelikog nagiba, predloženim načinom moguće je vršiti tahimetrijsko snimanje sa zadovoljavajućom tačnošću korištenjem jednostavnog pribora.

LITERATURA

- [1] Boljšakov, V.D., Gorbenko O.I., Klimov O.D. i dr.: Visokotočne geodizečke izmerenija dlja stroiteljstva i montaža Boljšogo Serpuhovskogo uskoritelja, Nedra 1968.
- [2] Kapetanović N., Pandžić S.: Određivanje dužina pomoću baze na vertikalnoj letvi, "Geodetski glasnik" Sarajevo, br.27/1989.
- [3] Mihailović, K., Vračarić, K.: Geodezija I, Beograd 1984.
- [4] Mihailović, K., Vračarić, K.: Geodezija III, Beograd 1985.
- [5] Vukotić Nj., Zimić Š., Zimić A.: Primjena trigonometrijskog nivelmana u određivanju visina gradske poligonske mreže, "Geodetski glasnik", Sarajevo, br. 26/1988.